

Znad Bosforu do Krakowa. Stanisław Poraj Chlebowski (1835–1884)

(Tabl. LV)

W dziejach sztuki polskiej Stanisław Chlebowski należy do niezbyt licznego grona malarzy-orientalistów; zafascynowany Wschodem, związany był przez czas dłuższy bezpośrednio z Orientem i swą twórczość niemal całkowicie poświęcił jego specyficznej tematyce¹. Na Bliskim Wschodzie spędził Chlebowski dwanaście lat (1864–1876) swego aktywnego życia, chłonąc orientalny koloryt, dokumentując dworski przepych Sambułu i ważne wydarzenia z dawnych dziejów państwa osmańskiego. Nie unikał jednak w swej sztuce tematyki rodzajowej i pejzażu, uwieczniając również w ten sposób pewne epizody z życia codziennego zwykłych mieszkańców ówczesnej Turcji. Tematykę orientalną uprawiał Chlebowski także po roku 1876, po powrocie na stałe do Europy. Jego malarstwo, mieszczące się w nurcie akademizmu, cieszyło się niegdyś dużym uznaniem i powodzeniem. Uwagę zwracały orientalny przepych wnętrz i strojów, przekazany drobiazgowo, z wielkim mistrzostwem i doskonałym wykończeniem każdego szczegółu, niezwykle typy ludzkie, gra światła i kolorów.

Kilkunastoletni pobyt Stanisława Chlebowskiego nad Bosforem ma też pewne znaczenie dla zbiorów uniwersyteckich. Część jego zgromadzonej wówczas kolekcji starożytności zakupiono bowiem w roku 1925 dla Gabinetu Archeologicznego UJ (zostanie ona omówiona nieco dalej).

Stanisław Chlebowski urodził się w roku 1835 w Pokutyńcach na Podolu², lecz od wczesnych już lat wychowywał się u swego wuja Edwarda Padlewskiego w Odessie.

---

¹ Omówieniu i ocenie jego twórczości sporo uwagi poświęcili m.in. J. Mycielski, *Sto lat dziejów malarstwa w Polsce*, Kraków 1902, s. 472–478; F. Kopera, *Dzieje malarstwa w Polsce*, t. III, Kraków 1929, s. 189–193; L. Thornton, *The Orientalists. Painter-Travellers 1828–1908*, Paryż 1983, s. 258; A. Ryszkiewicz, *Malarstwo polskie. Romantyzm, historyzm, realizm*, Warszawa 1989, s. 272–273.

² Odnośnie życiorysu Chlebowskiego por. głównie jego zwięzły biogram w *Polskim słowniku biograficznym*, t. 3, 1937, s. 296 (M. Treter) oraz „Thieme-Becker” 6, 1912, s. 518 i *Allgemeines Künstler-Lexikon*, t. 18, 1998, s. 585–586 (U. Leszczyńska) i *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. I: A–C, Wrocław 1971, s. 318–319 (E. Szczawińska).

Uczęszczał tu do gimnazjum i pobierał pierwsze lekcje rysunku (jego nauczycielami byli wówczas Aleksander Wicherski i Romuald Chojnacki). Jako 18-letni młodzieniec zafascynowany sztuką wyruszył Chlebowski na studia malarskie do St. Petersburga. W stolicy rosyjskiego imperium spędził lata 1853–1859, odnosząc tutaj pierwsze sukcesy: w roku 1857 jego obraz uzyskał srebrny medal I kategorii, natomiast w latach 1858 i 1859 – medale złote. Za obraz *Zebranie dworskie u Piotra Wielkiego* uzyskał w roku 1858 złoty medal II kategorii, natomiast za obraz *Poselstwo Kozaków u Katarzyny II* otrzymał w roku 1859 tzw. wielki złoty medal, który stanowił również podstawę rządowego stypendium umożliwiającego sześciolatnie studia malarskie za granicą. Wyruszył więc

Stanisław Chlebowski (1835–1884)

wkrótce do Monachium, a następnie do Paryża, gdzie w École des Beaux-Arts w pracowni Jeana Léona Gérôme'a (1824–1904), jednego z głównych przedstawicieli akademizmu, nadal zgłębiał tajniki sztuki malarskiej³. Z tego okresu pochodzi między innymi obraz Chlebowskiego *Joanna d'Arc w więzieniu w Amiens*, wystawiony w roku 1864 w Palace de l'Industrie w Paryżu⁴, oraz *Wit Stwoszcz przebaczący krzywdę obywatelom Norymbergi*.

Dzięki rekomendacji swego mistrza Gérôme'a, a także dzięki wrażeniu, jakie wywarły jego dzieła, został Chlebowski w roku 1864 zaproszony przez padyszacha Abdüłazisa (1830–1876) jako nadworny malarz do Stambułu. Turecki władca, sam niezwykle zainteresowany sztuką i utalentowany artystycznie⁵, zapewnił Chlebowskiemu pracownię i mieszkanie w pałacu Dolmabahçe⁶ oraz odpowiednie apanaże. W Turcji przebywał Chlebowski dwanaście lat, do roku 1876. Opuścił wówczas Stambuł w obliczu zbliżającej się katastrofy, zakończonej przewrotem i gwałtowną śmiercią padyszacha⁷.

³ W pracowni Gérôme'a poznał młodą malarzkę Marię Mikułowską (1864–1900), swą późniejszą żonę (2° voto Leonowa Madeyska); w swej twórczości artystycznej sięgała ona również wielokrotnie do tematyki orientalnej. Zob. *Allgemeines Künstler-Lexikon*, t. 18, 1998, s. 585.

⁴ Dzieło to zakupione zostało przez Napoleona III dla miasta Bar-le-Duc.

⁵ Poświadczają to jego odrębne rysunki i szkice (68 sztuk) pochodzące ze spuścizny po Chlebowskiim, niegdyś w zbiorze Pawlikowskich w Medyce (obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej). W zespole tym znajduje się także rysunek Chlebowskiego z naniesionymi przez padyszacha poprawkami oraz trzy kartki z tekstem w języku tureckim (może jego przetłumaczenia podjęliby się krakowscy turkologowie?). Zob. M. Treter, *Rysunki sultana Abdul-Azisa*, Lamus 1909, s. 555–563.

⁶ Z udogodnień tych korzystał Chlebowski jedynie do r. 1871.

⁷ Abdüłazis, syn Mahmuda II, objął władzę po swym bracie w r. 1861. Dla osmańskiego imperium był to okres niezwykle trudny, tuż po wojnie krymskiej; niewłaściwa polityka powodowała wzburzenie

S. Chlebowski, *Studium han-dżaru*, [ok. 1874]. Ol. pł., 45x33,8. Nr inw. MNK II-a-78 (1 257). *Studium do obrazu Wjazd sultana Mehmeda II do Konstantynopola*

Turecki okres w życiu Chlebowskiego należał bez wątpienia do niezwykle pracowitych, ale też zarazem bardzo owocnych artystycznie. Padyszach zamawiał u niego liczne obrazy batalistyczne oraz dzieła treści historycznej czy też ilustrujące bogate życie dworskie osmańskiej stolicy, które uświetnić miały wnętrza pałacowych sal. Powstały w ten sposób między innymi cztery duże kompozycje historyczne do sali tronowej w stambulskim pałacu Beglerbeg. Chlebowski namalował też wówczas portret padyszacha⁸.

Jeszcze przed śmiercią Abdüłazisa rozpoczął Chlebowski w roku 1874 pracę nad obrazem *Wjazd Mehmeda II do Konstantynopola*⁹, którą kontynuował następnie w Krakowie¹⁰. Dzieło to znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie¹¹, podobnie jak inny obraz – *Scena z sultanem*¹². Oprócz scen historyczno-batalistycznych pozostawił po sobie także orientalne

krajobrazy oraz sceny rodzajowe; nie unikał również portretowania wybitniejszych osobistości. W uznaniu zasług został Stanisław Chlebowski odznaczony przez padyszacha orderem Medżidije¹³.

W trakcie pobytu w Turcji sporo też z pewnością Chlebowski podróżował. 24 lutego 1866 obecny był w Adampolu na pogrzebie Ludwika Śniadeckiej (żony Michała Czaykowskiego – Sadyka Paszy). Jak się przypuszcza, według projektu Chle-

i liczne powstania na Bałkanach oraz niepowodzenia w Egipcie. Dodatkowy czynnik stanowiła ogromna rozrzutność władcy (w 1875 ogłoszono niewypłacalność Turcji). W atmosferze powszechnego niezadowolenia i licznych protestów Abdüłazis został 4 VI 1876 r. zamordowany w trakcie powstania wzniesionego przez stambulskich uczniów szkół religijnych. Wkrótce potem nastąpił wybuch wojny turecko-rosyjskiej (1877–1878). Zob. J. Reychman, *Historia Turcji*, Wrocław 1973, s. 237–240.

⁸ Zob. M. Treter, *Rysunki sultana Abdul-Azisa*, Lamus 1909, tablica pom. s. 558–559.

⁹ Ukazano tu moment wkroczenia władcy do miasta, tuż po jego zdobyciu w r. 1453 (ostateczny upadek cesarstwa bizantyjskiego). Por. J. Reychman, *Historia Turcji*, s. 52–57.

¹⁰ Upadek z rusztowania w r. 1882 w trakcie pracy nad tym monumentalnym dziełem (wymiary 5,05x11 m) przyczynił się bez wątpienia do jego choroby i w następstwie do przedwczesnej śmierci w wieku zaledwie 49 lat (obraz ten nie został ukończony). W ocenie Feliksa Kopyry jego „kompozycja jest groźna i wspaniała. Mahomet [Mehmed II] na białym koniu arabskim, pyszny w typie i pozie poważnej wyniosłej, posągi bizantyńskie i sobór św. Zofii w głębi, wiernie i bardzo dobrze oddane, słowem obraz w całej pełni o wyższych zaletach i który wykończony mógł stać się niemałą chwałą artysty i sztuki polskiej nawet” (*Dzieje malarstwa w Polsce*, t. III, Kraków 1929, s. 192).

¹¹ Jako dar rodziny autora przekazane zostało do zbiorów w 1885, zob. H. Blak, B. Małkiewicz, E. Wojtałowa, *Malarstwo polskie XIX wieku*, Kraków 2001, s. 53 (nr 121). Rodzina Stanisława Chlebowskiego ofiarowała wówczas także szereg innych jego prac, zob. *ibidem*, s. 49–53 (nry 102, 106–120).

¹² H. Blak, B. Małkiewicz, E. Wojtałowa, *Malarstwo polskie XIX wieku*, s. 48 (nr 101).

¹³ Dekoracja orderem Medżidije czwartego stopnia miała miejsce 27 V 1870 r. Zob. J. S. Łątka, *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i republice Turcji*, Kraków 2005, s. 67.

S. Chlebowski, *Wjazd sultana Mehmeda II do Konstantynopola*, 1874–1884. Ol. pł., 505x1100. Muzeum Narodowe w Krakowie. Nr inw. MNK II-a-72 (I 250)

bowskiego wykonany został pomnik ustawiony na jej grobie¹⁴. Poczynając od roku 1873, ze względów zdrowotnych Chlebowski spędzał zimy w Kairze. Wówczas to zacieśniła się jego przyjaźń z Władysławem Kościelskim (Seferem Paszą), pełniącym szereg odpowiedzialnych funkcji w administracji tureckiej¹⁵. Z tego czasu pochodzi między innymi portret Kościelskiego wykonany w Kairze. Należy przy okazji wspomnieć dwa inne portrety pędzla Chlebowskiego, wykonane w trakcie podróży po Bliskim Wschodzie. Pierwszy z nich to wizerunek imama Szamila (ok. 1797–1871), w latach 1834–1859 bohaterskiego przywódcy mieszkańców Dagestanu i Czeczenii walczących z przeważającymi siłami armii rosyjskiej¹⁶. Szamil, pojmany w roku 1859¹⁷, przebywał do roku 1870 w Kałudze, kiedy zwolniono go, by mógł odbyć pielgrzymkę do Mekki (zmarł w Medynie w roku 1871). Natomiast drugi portret ukazuje emira Abd el-Kadera (1808–1883), przywódcę plemion berberyjskich walczących w Algierze z wojskami francuskimi (jest on obecnie jednym z algierskich bohaterów narodowych). W latach 1847–1852 Abd el-Kader był internowany we Francji, następnie przebywał w Damaszku i tam zapewne spotkał go Chlebowski.

Przebywając w Turcji, zgromadził Chlebowski niewielką kolekcję złożoną w głównej mierze z elementów wschodniego stroju i uzbrojenia, pomocnych niewątpliwie przy realizacji jego monumentalnych kompozycji malarskich¹⁸. Nieza-

¹⁴ Zob. J. S. Łątka, *Adam pol. Polska wieś nad Bosforem*, Kraków 1992, s. 231.

¹⁵ Por. *Polski słownik biograficzny*, t. 14, 1968–1969, s. 424–426 (S. Kieniewicz) oraz J. S. Łątka, *Słownik Polaków...*, s. 169–170.

¹⁶ Obecnie w zbiorach Musée Condé w Chantilly.

¹⁷ Szamil wzięty został do niewoli przez oddział dowodzony przez gen. Karola Stahela, którego zbiór zabytków nadczarnomorskich w r. 1882 znalazł się również w kolekcji naszego Gabinetu Archeologicznego. Zob. J. Śliwa, *General Karol Stahel (1816–1890)*, „Alma Mater” 31, 2001, s. 25–26 oraz w niniejszym tomie, s. 268–271.

¹⁸ Jak zauważył Feliks Kopera: „Lubował się Chlebowski szczególnie w malowaniu okazów wschodniego przemysłu artystycznego, szczegóły stroju od turbana do papuci itp. czyniąc po prostu

leżnie od akcesoriów tego typu, posiadających pewnie nieraz znaczną wartość historyczną, zgromadził też Chlebowski, jak już wspomniano wyżej, kilkadziesiąt przedmiotów antycznej proveniencji – takich jak starożytne naczynia ceramiczne, fragmenty figurek terakotowych oraz antyczne szkła. Część tej kolekcji (32 zabytki) dzięki staraniom profesora Piotra Bieńkowskiego została w roku 1925 zakupiona do kolekcji uniwersyteckiego Gabinetu Archeologicznego¹⁹. W obecnym zbiorze zidentyfikować udało się tylko niektóre z zakupionych wówczas przedmiotów. Spośród nabytych niegdyś ośmiu naczyń ceramicznych, z dawnym zbiorem Chlebowskiego wiązać można obecnie tylko sześć zabytków: koryncki aryballos (nr inw. 164), trzy lekyty attyckie (nry inw. 197, 201, 260), miniaturową hydrię (nr inw. 241) oraz kantaros (nr inw. 238)²⁰.

Znaczne było przypuszczalnie zainteresowanie Chlebowskiego antyczną koro-plastyką, gdyż w jego zbiorze znajdowały się liczne fragmenty terakotowych figurek (są to jedynie główki antycznych figurynek; w zakupionej części kolekcji stwierdzono obecność tylko jednej całej statuetki). Ich bliższa analiza stylistyczna wykazała, że są to hellenistyczne wyroby warsztatów małoazjatyckich (między innymi Myrina, Smyrna, Tars)²¹. Mogły więc pochodzić ze znalezisk dokonywanych wówczas na terenie Turcji. W tej kategorii, spośród zakupionych niegdyś dziewiętnastu zabytków²², udało się zidentyfikować czternaście główek (nry inw. 38-48, 51, 52, 54)²³.

Pozostałe zabytki z kolekcji Stanisława Chlebowskiego w naszym zbiorze to niewielka marmurowa główka kobieca (nr inw. 454)²⁴, „biuścik brązowy” (d. nr inw. 648) oraz dwa szklane naczynia (nr inw. 347 i 354) – talerz-pinaks oraz fiolka – pochodzące ze wschodnich warsztatów z obszarów cesarstwa rzymskiego (I–III wiek)²⁵.

Po wyjeździe z Turcji, lata 1876–1880 spędził Chlebowski w Paryżu. Natomiast od roku 1881 przebywał stale w Krakowie, nadal pracując intensywnie nad swymi orientalnymi tematami. W dorobku artystycznym Chlebowskiego znajdują się też sceny z historii Polski, związane ze środowiskiem orientalnym, w tym między innymi *Śmierć Władysława Jagiellończyka pod Warną* oraz *Sobieski pod Wiedniem*²⁶.

---

z tych studiów skończone obrazy. To też w jego pracach na pierwsze miejsce wydobywają się wschodnie akcesoria, bo namiętność malarza do nich jest tak wielka, że nie zdobywa się na zaparcie podporządkowania ich całości” (*Dzieje malarstwa w Polsce*, t. III, Kraków 1929, s. 193).

¹⁹ Do inwentarza Zakładu Archeologii Klasycznej UJ wpisano ręką Kazimierza Bulasa (nry 637-668).

²⁰ Por. *Katalog 1976*, nry 316, 340, 368, 387, 417, 429.

²¹ Zob. K. Moczulska, H. Szymańska, *Terakoty*, [w:] *Katalog 1976*, s. 123-149.

²² Wpisano do inwentarza Zakładu Archeologii Klasycznej UJ pod nr 647, 650-668.

²³ Por. *Katalog 1976*, nry 234, 238, 240-244, 247, 250-252, 254-256.

²⁴ *Ibidem*, nr 217 (d. nr 649).

²⁵ *Ibidem*, nry 550 i 554 (d. nry 645 i 646).

²⁶ Oba obrazy wykonane na zlecenie Władysława Kościelskiego znajdują się w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie jako jego dar, por. H. Blak, B. Małkiewicz, E. Wojtałowa, *Malarstwo polskie XIX wieku*, s. 48, nry 99 i 100. Według oceny Feliksa Kopery „są to jednak dzieła konwencjonalne bez poważnego pogłębienia tematu. Odznaczają się tylko archeologiczną wiernością szczegółów, mimo wielkiego mnóstwa drobnych figur, które kłębią się i naprawdę walczą” (*Dzieje malarstwa w Polsce*, t. III, s. 192).

W wyniku odniesionego wcześniej urazu (upadek z rusztowania przy pracy nad *Wjazdem Mehmeda II do Konstantynopola*) Stanisław Chlebowski zmuszony był poddać się specjalistycznemu leczeniu; zmarł 14 lipca 1884 roku w mieście Kownówko k. Obornik w Wielkopolsce.

Twórczość artystyczna Chlebowskiego cieszy się po dzień dzisiejszy sporym uznaniem i zainteresowaniem. W 10 lat po śmierci artysty kilka jego obrazów umieszczono na dużej wystawie sztuki polskiej we Lwowie (1894)²⁷, a wkrótce potem jego dzieła zaprezentowano także w Krakowie (1897)²⁸. Obrazy olejne, akwarele i rysunki Chlebowskiego, oprócz Stambułu, znajdują się w zbiorach największych muzeów polskich (Muzea Narodowe w Krakowie, Warszawie i Poznaniu), w Galerii Tretiakowskiej w Moskwie, w Lwowskiej Galerii Obrazów, w wiedeńskiej Albertinie, w Musée Condé w Chantilly, w ratuszu w Bar-le-Duc oraz kolekcjach prywatnych (między innymi w zbiorach Branickich w zamku Montrésor²⁹ oraz Pawlikowskich w Zakopanem).

---

²⁷ J. Bołoz-Antoniewicz, *Katalog wystawy sztuki polskiej*, Lwów 1894, Nry 1197-1214.

²⁸ W salach Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych.

²⁹ Zob. A. Ryszkiewicz, *Kolekcjonerzy i miłośnicy*, Warszawa 1981, s. 162-163, il. 44, 45 (*Dwaj koszyerzy* 1863 oraz *Jan III na łożu śmierci* w Wilanowie 1864).

Tabl. LV. Figurki terakotowe (fragmenty). Anatolia, okres hellenistyczny. Gлина, wys. 5–6 cm. Zakupiono w roku 1925 z kolekcji Stanisława Chlebowskiego. *Katalog* 1976, nry 244, 247, 252, 255; por. s. 266